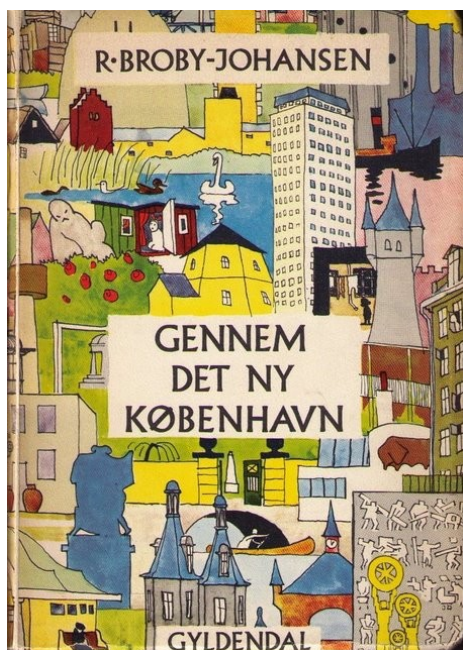

1. Indledning

Da forfatteren og kunstneren *Rudolf Broby-Johansen* (1900-1987) i 1959 udgav sin bog *Gennem det ny København*¹, hvor han beskrev sine vandreture i kvartererne uden for Københavns volde, besøgte han også Vanløse. Turen gik fra Vanløse station via Jernbane Allé og Grøndals Parkvej til Damhussøen, forbi barakkerne, og endte på Jyllingevej station.

R. Broby-Johansen omkr. 1970

Gennem det ny København. 1. udg. 1959

Som sagt begyndte turen på Vanløse station, der "med sin cementviadukt og lange betonramper med perronerne oppe i førstesalshøjde [skærer] ind mellem en spirknejsende Rosenborgimitation, selveste *Vandløsehus* – Vandløse med med d, som var navnet et hjertesuk om svigtende vandforsyning [...]."

Vandløsehus 2010

Broby-Johansen (som i øvrigt ikke var indfødt københavner, men født i Aalborg) giver her udtryk for en gammel københavner-vittighed om, at navnet skulle betyde noget med 'mangel på vand' - "I har da både Damhussøen og Harrestrup Å", som det ofte siges; men lad os se lidt nærmere på stednavnet Vanløse².

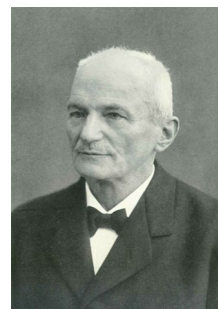
2. Efterleddet -løse

Sprogforskerne var tidligere stærkt uenige om, hvordan man skulle tolke betydningen af dette efterled: Betød det 'mangel på noget' eller noget helt andet?

De ældste teorier gik på at *-løse* skulle svare til oldnordisk *leysa*, et hunkønsord, der betyder 'mangel, brist' eller måske af sideformen **lausōn*³ 'løs' (jf. engelsk *-less*), altså noget i retning af 'nøgenhed, skovløshed'⁴ om et jordareal.

Man blev dog snart klar over, at dette passede dårligt på de fleste stednavne på *-løse*, så det måtte betyde noget andet.

Det var vistnok obersten og militærhistorikeren *Emil Madsen* (død 1919), der første gang gjorde opmærksom på, at *-løse* også kunne betyde 'eng, græsgang': „Altid findes Navne, som oprindeligt have Endelsen *-løse*, i det storformede Terræn, ved ofte vidtudstrakte Moser, Enge og lavtliggende, flade Strøg. Især have disse Navne deres rette Plads i Nærheden af Aaerne, hvor de bekvemteste naturlige Græsgange findes"⁵. Heri støttedes han af den sprænglærte professor *Johannes Steenstrup* (1844-1935)⁶, og det er da også nogenlunde den tolkning, de fleste navneforskere i dag går ind for.

Johannes Steenstrup

Jørgen Vibe Frederiksen: Stednavnet Vanløse

Den svenske filolog *Jöran Sahlgren* (1884-1971) mente dog, at efterleddet skulle stamme fra et hypotetisk adjektiv **laus-* ('skrånende'), der igen skulle have sin rod i det indoeuropæiske **leud-*, der betyder 'dukke sig' (hvilket i øvrigt er i familie med det nudanske *lude*)⁷. Altså skulle leddet betegne 'et skrånende jordstykke' eller lignende.

I dag mener man, at efterleddet indeholder et gammeldansk hunkønsord **løsa*, der skulle betyde 'lysning, åbning, eng, mark' og være beslægtet med navneordet *lys*. Navneforskeren professor *Bent Jørgensen* foretrækker kort og godt betydningen 'lysning'⁸.

Stednavne på *-løse* er mest udbredt på Sjælland og i Skåne (*-lösa*), men findes også enkelte steder på Fyn (fx *Jordløse* på Vestfyn). I Jylland kendes formen ikke⁹. Navneformen må betegnes som meget gammel, sikkert helt tilbage til germansk jernalder (ca. 400-800). I øvrigt er *-løse* i visse tilfælde blevet til *-(e)lse* som fx *Slagelse*, oprindeligt *Slauløsæ* (1231).

Enkelte stednavne af denne type betyder dog morsomt nok 'mangel på'. Det gælder fx byerne *Sengeløse* ved København og *Særløse* sydvest for Roskilde. Her er der tale om direkte spottenavne: 'Stedet, hvor de mangler senge' og 'Stedet, hvor de mangler særke'.

3. Forleddet Van-

Her bevæger vi os ind på et intrikat område, idet en af vor helt store kapaciteter på stednavneområdet, professor *Kristian Hald* (1904-1985), udledte *Van-* af plantenavnet *kvan*, olddansk **hwan(n)*, oldnordisk **hwǫnn*¹⁰, norsk *kvann*, en tolkning, som *Vanløse* tog til sig og derfor anbragte en stiliseret *kvan*plante i sit i øvrigt flotte byvåben:¹¹

Det fremmede yderligere sagen, at Danmarks mest udbredte danske ordbog, Politikens *Nudansk Ordbog* (siden 1953), knæsatte denne

tolkning¹² og gør, at denne teori stadig har mange tilhængere. Ordbogen har dog i dag tilføjet et "muligvis".

Moderne stednavneforskning betegner denne forklaring som meget lidt sandsynlig (mere herom nedenfor).

Kristian Hald

Første gang *Vanløse* nævnes er i et i 1186 affattet pavelig stadfæstelsesbrev fra pave *Urban den 3.* (pave 1185-1187) til biskop *Absalon*:¹³

Pave Urban III's Stadfæstelsesbrev (1186)

Desværre kan vi kun læse den sidste del af navnet [*Huan*]lose, men brevet gentoges i 1198, og her læser vi *Hwanløse*. Nu er spørgsmålet, hvad dette *Hwan-* betyder. Eet kan vi slå fast: I hvert fald ikke 'vand' (gammeldansk *watn*, *wadn*, *wand*, oldnordisk *vatn*).

Som vi så, mente professor Hald, at det kom fra plantenavnet *kvan*, et ord vi har lånt fra norsk. Men problemet er, at den plante, som det norske låneord refererer til (latin: *Archangelica officinalis*) **ikke** vokser vildt i Danmark, men kun i Norge, Island, Grønland og på Færøerne. Ganske vist indførtes planten i middelalderen som lægeplante mod fx skørbug (har stort indhold af C-vitaminer) og pest, men da var *Vanløse* for længst navngivet¹⁴.

Archangelica officinalis

Snarere stammer forleddet fra gammeldansk

Jørgen Vibe Frederiksen: Stednavnet Vanløse

*Hwatn, som er en afledning af det gammeldanske adjektiv *hwat (oldislandsk: *hvatr*, der betyder 'rask, hurtig, skarp, djærv' - afledningerne *hvas* og *hvæsse* er stadig ord, vi bruger). Så sandsynligvis står vi her over for den oprindelige betegnelse for Harrestrup Å: 'den hurtige, den hvasse'. Det var ikke ualmindeligt, at vore åer fik så malende navne: fx Gladsaxe dvs. 'det skinnende sværd', hvormed menes Kagsåen¹⁵.

4. Afslutning

Som det fremgår af ovenstående, synes ingen af de gamle tolkninger at holde. Vanløse betyder hverken 'den vandlidende', 'skråningen, hvor der vokser kvan' eller lignende. Snarest må vi tolke stednavnet som 'lysningen ved [åen] *Hwatn*¹⁶ - og åen er stadig "hurtig", selvom det er over 1000 år siden, man navngav den og sidenhen rettede den ud og "pyntede" den med kommunale fliser.

Damhuslusen under Roskilde Landevej ved Damhuskroen ca. 1900 (Foto tilh. Københavns Museum)

Harrestrup Ås forløb (Illustration: Københavns Spildevandsplan 2004)

Noter:

- 1 Gyldendal, København 1959. Med illustrationer og kort af Eiler Krag. Her benyttes 2. udg. 1963.
- 2 Der findes i øvrigt endnu et Vanløse nogle få km nordvest for Store Mørløse på Sjælland. Her er forleddets betydning snarest 'vand'.
- 3 Stjernen betegner, at ordet er en hypotetisk form.
- 4 Se fx Ivar Lundahl: *Namn och bygd*, XXXIX (1951) p. 32-86 eller H. V. Clausen: "Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse" i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* (1916).
- 5 "Sjællandske Stednavne: Undersøgte med Hensyn til Betydning og Oprindelse paa Grundlag af J. H. Larsens Manuskript" i *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* (1863).
- 6 Se fx "Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie". *Historisk Tidsskrift*, Bind 6. række, 5 (1894)
- 7 Sahlgreen i *Namn och bygd* VII, p. 96-108 (1919).
- 8 Bent Jørgensen: *Storbyens stednavne* (1999).
- 9 De jydskede stednavne Vesløs, Øsløs m.fl. har en anden oprindelse
- 10 Kristian Hald: *Vore Stednavne* (1950).
- 11 *Lokalavisen* begyndte den 31. maj 2012 at bruge kvanplanten som logo og forklarer navnet i en kort artikel (s. 13). Man kan undre sig over, at redaktionen ikke har konsulteret navneforskere, før de valgte logoet.
- 12 Det er Hald, der er forfatter til artiklerne om stednavne.
- 13 *Kjøbenhavns Diplomatarium* udg. af Oluf Nielsen, Bd. I s.1-2 og 4-5 (Kbh. 1872)
- 14 For år tilbage forsøgte man at plante kvan på Damhusengen, men de forsvandt hurtigt (oplyst mig af arkitekt Per Stengade). Se også Inger Vaaben: *Kvanen. Vanløse* 2015.
- 15 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne* (København 1968-89)
- 16 Om Harrestrup Å, se Gerda og Bent Andersen: *Damhussøen Natur – Kultur – Historie* (Vanløse 2010)